

કરસનદાસ માણેક

(જન્મ : તા. 28-11-1901; અવસાન : 18-01-1978)

કરસનદાસ નરસિંહભાઈ માણેકનો જન્મ કરાંચીમાં થયો હતો. તેઓ જામનગર જિલ્લાના હડિયાણાના વતની હતા. ‘આલબેલ’, ‘મહોબતને માંડવે’, ‘વૈશંપાયનની વાણી’, ‘મધ્યાહ્ન’ વગેરે તેમના કાવ્યસંગ્રહ છે. ‘હરિનાં લોચનિયાં’ અને ‘લાક્ષાગૃહ’ નામની બે તેમની જાણીતી રચનાઓ પણ છે. ‘વૈશંપાયન’ ઉપનામથી તેમણે હળવી કટાક્ષમય શૈલીમાં કાવ્યો લખ્યાં છે.

આ પ્રાર્થનાકાવ્ય સુંદર અને ભાવવાહી છે. પોતાનું જીવન અંજલિરૂપ બને, અન્યને ઉપયોગી થાય તેવી માગણી કવિએ અહીં વ્યક્ત કરી છે. ભૂખ્યા માટે ભોજન બનવું, તરસ્યા માટે જળ બનવું, દીનદુખિયાનાં આંસુ લૂછતાં થાકવું નહિ એ દ્વારા કવિએ બીજા માટે જીવવું એ જ સાર્થક જીવન છે તે સચોટ રીતે વર્ણવ્યું છે. સત્યને (સાચને) માર્ગે ચાલનારના માર્ગ પર પુષ્પ બની પથરાવું, જીવનનૈયા હાલકડોલક થાય ત્યારે પણ શ્રદ્ધાનો દીવો બળતો રાખવો એમાં નિઃસ્વાર્થ અને શ્રદ્ધાવાન જીવનની ઝાંખી થાય છે. અન્ય માટે જીવન સમર્પણ કરવાની દૈવ્ય ભાવના ‘જીવન અંજલિ થાજો’ એ ધ્રુવપંક્તિ દ્વારા ખૂબ સરસ રીતે હૃદયમાં કોતરાઈ જાય છે.

જીવન અંજલિ થાજો,

મારું જીવન અંજલિ થાજો !

ભૂખ્યાં કાજે ભોજન બનજો, તરસ્યાંનું જળ થાજો;

દીન-દુઃખિયાનાં આંસુ લો’તાં અંતર કદી ન ધરાજો !

મારું જીવન અંજલિ થાજો !

સતની કાંટાળી કેડી પર પુષ્પ બની પથરાજો;

ઝેર જગતનાં જીરવી જીરવી અમૃત ઉરનાં પાજો !

મારું જીવન અંજલિ થાજો !

વણથાક્યાં ચરણો મારાં નિત તારી સમીપે ધાજો;

હૈયાનાં પ્રત્યેક સ્પન્દને તારું નામ રટાજો !

મારું જીવન અંજલિ થાજો !

વમળોની વચ્ચે નૈયા મુજ હાલકડોલક થાજો;

શ્રદ્ધા કેરો દીપક મારો નવ કદીયે ઓલવાજો !

મારું જીવન અંજલિ થાજો !

(‘હરિનાં લોચનિયાં માંથી’)

શબ્દ-સમજૂતી

સમાનાર્થી શબ્દો/શબ્દાર્થ

અંજલિ ખોબામાં સમાય તેટલું પાણી કે ફૂલ લઈ અર્પવાની ક્રિયા; અમૃત પીયૂષ, અમી; કાજે માટે, વાસ્તે; દીન ગરીબ, રંક, નિર્ધન; અંતર હૃદય, ઉર, હૈયું સત સત્ય; જીરવવું સહન કરવું, ખમવું સમીપ નજીક, પાસે; શ્રદ્ધા આસ્થા, વિશ્વાસ; પ્રત્યેક દરેક, હરેક; નૈયા નાવ; ઉર હૃદય ધાજો દોડજો; સ્પન્દન આછી ધ્રુજારી, થડકો

તળપદા શબ્દો

લો'તાં લૂછતાં; નિત નિત્ય, હંમેશાં, કાયમ; મુજ મારું, 'હું' ના અર્થમાં વિભક્તિના પ્રત્યય સાથે પણ વપરાય છે. મુજને, મુજથી, મુજમાં; કેરો નો, (છઠ્ઠી વિભક્તિ પ્રત્યય); નવ નહીં, ન, ના

શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ

પાણીમાં ઉત્પન્ન થતાં વલયો - વમળ

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નો સાથે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ખરાની (✓) નિશાની કરો.

(1) કવિ પોતાના જીવનને કેવું બનાવવા માંગે છે ?

(a) સુધડ

(b) આકર્ષક

(c) સ્વચ્છ

(d) પરોપકારી

(2) કવિ કયો દીપક કદી ન ઓલવાય એમ ઈચ્છે છે ?

(a) અંધશ્રદ્ધાનો

(b) અશ્રદ્ધાનો

(c) શ્રદ્ધાનો

(d) નિરાશાનો

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

(1) કવિ ભૂખ્યા અને તરસ્યા માટે શું બનવા ઈચ્છે છે ?

(2) કવિ દરેક સ્પંદને શું ઈચ્છે છે ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

(1) કવિ ક્યાં ચાલવાનું કહે છે ? શા માટે ?

(2) કવિ પોતાનાં ચરણોને વણથાક્યાં કેમ કહે છે ?

4. નીચેના પ્રશ્નોના સવિસ્તર ઉત્તર લખો.

(1) 'જીવન અંજલિ થાજો' – શીર્ષકની યથાર્થતા સિદ્ધ કરો.

(2) કાવ્યપંક્તિ સમજાવો :

“વમળોની વચ્ચે નૈયા મુજ હાલકડોલક થાજો,
શ્રદ્ધા કેરો દીપક મારો નવ કદીયે ઓલવાજો ”

વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- આવાં અન્ય પ્રાર્થનાકાવ્યો મેળવી સમૂહગાન કરો.
- દીન-દુઃખિયાં અને વૃદ્ધોને કેવી રીતે સહાયરૂપ બનાવ તેની વર્ગમાં ચર્ચા કરો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

- સાહિત્યમાં ગદ્ય અને પદ્યની શૈલી અલગ હોય છે. વળી, જુદા-જુદા સાહિત્યકારોની શૈલી પણ અલગ હોય છે. છતાં તમે એક બાબત નોંધી શકશો કે ગદ્યવર્ણનમાં જે કેટલાક શબ્દો વપરાય છે તે પદ્યમાં ઓછા વપરાય છે અને પદ્યલેખનમાં જે કેટલાક શબ્દો વપરાય છે તે ગદ્યલેખનમાં ઓછા વપરાય છે. આ કાવ્યના કેટલાક શબ્દોને ધ્યાનમાં લેતાં આ વાત સમજાશે... જુઓ અહીં અંજલિ, કાજે, જળ, પુષ્પ, ઉર સ્પન્દન, મુજ, શ્રદ્ધા કેરો, નવ જેવા શબ્દો વપરાયા છે. આ શબ્દોને સ્થાને માટે, પાણી, ફૂલ, હૃદય, કંપ, મારી, શ્રદ્ધાનો, ના આ શબ્દો મૂકીને કાવ્ય ફરી વાંચી જુઓ અને કાવ્યની અસરમાં શો ફેર પડે છે તે સમજો.

- ‘સતની કાંટાળી કેડી પર પુષ્પ બની પથરાજો’

અહીં, સત્યનો માર્ગ કઠણ હોય એમ બતાવવા કવિએ એક જ વિશેષણ ‘કાંટાળી’ મૂકીને ધાર્યું નિશાન સાધી લીધું છે. વળી, મુશ્કેલીમાંથી સફળતાપૂર્વક માર્ગ કાઢવાની વાત પણ એક જ શબ્દ ‘પુષ્પ બની’થી રજૂ થઈ છે તે ધ્યાનમાં લો.

- કવિએ પોતાનો દૃઢ સંકલ્પ ક્રિયાપદનાં આજ્ઞારૂપોથી રજૂ કર્યો છે. અહીં કવિ પોતાને જ આજ્ઞા કરે છે. જુઓ અહીં થાજો, ધરાજો, પથરાજો, પાજો, રટાજો, જેવાં રૂપ વપરાયાં છે.

શિક્ષકની ભૂમિકા

- મનુષ્ય જીવન અણમોલ છે. પોતાના માટે તો સૌ જીવે છે પણ બીજાને માટે કંઈક કરવાની ભાવના હોવી એ શ્રેષ્ઠ જીવન ગણાવી શકાય.
- પરોપકાર, પરમાર્થ, અન્યને મદદરૂપ થવું જેવા ગુણો જીવનને સાર્થક બનાવે છે તે બાબત આ કાવ્યને આધારે વિદ્યાર્થીઓને જણાવવી.
- ઈશ્વરે આપેલી શક્તિનો, ક્ષમતાનો, આવડતનો ઉપયોગ જો અન્ય માટે કરી શકાય તો જીવનમાત્ર જીવન રહેવાને બદલે અંજલિ સમાન બની શકે તે વાત વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવી.
- ઘણા સંતો અને મહાત્માઓ કહી ગયા છે કે “માણસ કેટલું જીવ્યો તે મહત્ત્વનું નથી; પરંતુ કેવું જીવ્યો તે મહત્ત્વનું છે” એ હિસાબે આપણું જીવન બીજાને કેવી રીતે વધારે સારી રીતે ઉપયોગી થઈ શકે તેની સમજ વાર્તાઓ કે બોધકથાઓ દ્વારા આપવી.

